

ШЕЛЕСТОВ Кирило Олександрович

УДК 340.111:340.12

**ДОМІНУЮЧЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ У ФУНКЦІОНУВАННІ
ПРАВОВИХ СИСТЕМ**

Спеціальність 12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
БЕХРУЗ Хашматулла,
Одеська національна юридична академія,
професор кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
академік АПрН України
РАБІНОВИЧ Петро Мойсейович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та філософії права;

кандидат юридичних наук
КАПУСТИНА Надія Борисівна
Одеська національна юридична академія,
доцент кафедри філософії

Захист відбудеться 20 лютого 2010 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Сергія Варламова (Піонерська), 2.

Автореферат розісланий " ____ " _____ 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відповідь на запитання, що таке право, перебуває і, мабуть, ще довго перебуватиме в центрі теоретико-правових досліджень. Право є складним неоднозначним і динамічним явищем, зумовленим не менш складним характером суспільного розвитку. Сьогодні розкриваються нові його грані, властивості та можливості в регулюванні суспільних відносин. Актуалізація дослідницького інтересу до феномена праворозуміння в 90-ті роки ХХ ст. на пострадянському просторі була пов'язана з необхідністю формування нових національних правових систем, заснованих на інших ідеологічних засадах, пов'язаних із відмовою від марксистсько-ленінської ідеології і, відповідно, радянського праворозуміння.

Порівнюючи різні правові системи, можна констатувати, що в рамках кожної з них формується своє специфічне праворозуміння, яке відбиває історичні, соціальні, культурні, ідеологічні, релігійні та інші особливості розвитку суспільства. Тому аналіз проблеми домінуючого праворозуміння в різних правових системах пов'язаний з уявленнями про право як таке та з функціонуванням правових систем. Отже, актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування ролі праворозуміння у функціонуванні правових системах, що набуває особливого наукового та практичного значення у контексті діалогу правових систем в умовах глобалізованого світу.

Актуальність філософського дослідження домінуючого праворозуміння та його впливу на функціонування правових систем визначається сукупністю соціально-політичних та ідеологічних факторів, у тому числі нагальною необхідністю осмислення праворозуміння як найважливішого регулятора суспільних відносин, а також потребою критичного переосмислення традиційних концепцій праворозуміння. Чітке уявлення про те, що таке право, як воно розуміється в рамках різних культурно-правових традицій, яких особливостей воно набуває в рамках різних правових систем має принципове значення й для визначення перспектив їх розвитку.

Дослідження проблеми домінуючого праворозуміння у рамках різних правових систем у науковій літературі не отримало належного висвітлення, тому воно заслуговує самостійного й всебічного дослідження, оскільки функціонування правових систем значною мірою залежить від специфіки праворозуміння, яке склалося під впливом відповідних культурно-правових традицій, що й стимулює наукові дослідження (у тому числі даного дисертаційного дослідження) із цієї проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до програми Міністерства освіти і науки України «Актуальні проблеми побудови демократичної, соціальної, правової держави відповідно до положень Конституції України», плану наукових досліджень Одеської національної юридичної академії «Традиції та новачі в сучасній українській державності і правового життя» (державний реєстраційний

номер 0106U004970) на 2006 – 2010 рр. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною наукових досліджень кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Одеської національної юридичної академії «Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України в європейське право» на 2006 – 2010 рр.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на підставі комплексного філософсько-правового аналізу традиційних концепцій праворозуміння в рамках теорії права та філософії права дослідити феномен домінуючого праворозуміння та його вплив на функціонування правових систем.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

виявити та проаналізувати концептуальні ідеї та доктрини праворозуміння в рамках теорії права та філософії права;

виробити визначення поняття «домінуюче праворозуміння»;

виявити фактори, що впливають на формування домінуючого праворозуміння;

визначити місце праворозуміння в структурі правової системи;

охарактеризувати вплив домінуючого праворозуміння на типологізацію правових систем;

дослідити специфіку домінуючого праворозуміння в різних правових системах;

проаналізувати традиції правового розвитку України та їх вплив на домінуюче праворозуміння в українському суспільстві;

дослідити роль і значення домінуючого праворозуміння у функціонуванні правової системи України;

охарактеризувати вплив процесів інтеграції України в ЄС на трансформацію домінуючого праворозуміння.

Об'єктом дослідження є феномен праворозуміння як самостійний елемент структури правових систем.

Предметом дослідження є закономірності впливу домінуючого праворозуміння на функціонування правових систем.

Методи дослідження. Дослідження проблеми здійснювалося за допомогою значного арсеналу методологічного інструментарію, розробленого не тільки в рамках юридичної науки, але й у рамках інших гуманітарних наук. Це проявляється у використанні основних методологічних підходів і конкретних методів.

Фундаментальним методологічним підходом, використаним при виконанні цього дослідження, є діалектичний підхід, у рамках якого вивчаються загальні закономірності формування змісту і сутності праворозуміння, що домінує в різних правових системах. Закономірності причинно-наслідкового зв'язку, розробленого вищезгаданого методологічного підходу, дозволяють визначити специфіку впливу домінуючого праворозуміння на функціонування правових систем. За допомогою

факторного підходу виявляються основні фактори, які впливають на характеристику домінуючого праворозуміння в межах різних правових систем, а також на динаміку трансформації праворозуміння в домінуюче. Використання цивілізаційного підходу дозволяє дослідити проблему праворозуміння в тісному зв'язку з іншими соціальними факторами життя суспільства, такими як релігія, мораль, традиції, політика, культура та ін.

Самостійне місце серед використаних методів займає системно-функціональний метод, за допомогою якого розглядається функціональна характеристика як праворозуміння, так і правових систем.

Історичний метод дозволяє розглянути генезис формування праворозуміння на основі реконструкції минулого, зумовлює вивчення його сучасного стану, а також уможливорює прогнозування перспектив подальшої трансформації. У роботі також використовується формально-логічний метод із поєднанням таких його засобів, як аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналогія та узагальнення, що дозволяють розкрити сутність і зміст феномена праворозуміння.

Теоретичною основою дослідження стали концептуальні узагальнені положення, що містяться в роботах як вітчизняних, так і російських учених, серед яких: А.В. Аверін, С.С. Алексєєв, М.І. Байтін, В.М. Баранов, Х. Бехруз, М.А. Дамірлі, В.В. Дудченко, О.В. Зайчук, А.А. Козловський, М.І. Козюбра, В.М. Кудрявцев, В.В. Лазарєв, Р.З. Лівшиць, Л.А. Луць, Н.І. Максимова, А.В. Малько, Г.В. Мальцев, М.М. Марченко, М.І. Матузов, В.С. Нерсисянц, Ю.М. Оборотов, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіх, А.В. Петров, А.В. Поляков, П.М. Рабінович, О.М. Савчин, О.Ф. Скакун, В.П. Сальников, І.М. Сенякін, В.М. Сінюков, В.М. Сірих, О.Д. Тихоміров, Ю.О. Тихоміров, Р.О. Халфіна, Є.О. Харитонов, Л.С. Явич, О.Н. Ярмиш та ін.

У роботі також використано й праці зарубіжних авторів, які розглядають важливі для дослідження проблеми: Е. Аннерс, А. Барак, К. Барнар, Г. Дж. Берман, Дж. Бернал, Г.В.Ф. Гегель, Р. Давид, Е. Дженкс, М. Кoen, Р. Кросс, Т. Кун, І. Лакатоса, Ж.-М. Ламбер, Ш.Л. Монтеск'є, К. Осаке, М. Полані, К. Поппер, Р. Рорті, П. Сандевутар, Е. Сервері, С. Тулмін, Р. Волкер, П. Фейсрабенд, Л. Фрідман, М. Фуко та ін.

Нормативну та емпіричну основу роботи становлять історико-правові джерела; чинне законодавство України; релігійні тексти (Біблія, Коран); політико-програмні документи; статистичні дані та матеріали, які характеризують участь України в загальноєвропейських інтеграційних процесах, а також матеріали преси.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним філософсько-правовим дослідженням проблем сутності домінуючого праворозуміння, що склалося в рамках певної культурно-правової традиції та його значення у функціонуванні правових систем.

Зокрема, наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в таких положеннях, висновках і рекомендаціях:

уперше:

визначено поняття феномена «домінуюче праворозуміння» як особливого розуміння змісту права, що складається в суспільстві як найбільш впливове і поширене, визначаючи функціонування правової системи;

визначено й розглянуто такі основні соціальні фактори, які детермінують специфіку праворозуміння, як мораль, традиції та релігія, що домінують у конкретному суспільстві;

проаналізовано роль домінуючого праворозуміння у функціонуванні правових систем;

розглянуто визначальну роль і значення домінуючого праворозуміння для типології правових систем;

виявлено зміст домінуючого праворозуміння в різних правових системах;

проаналізовано співвідношення правових традицій українського народу і праворозуміння, що домінує в українському суспільстві;

встановлено вплив загальноєвропейських інтеграційних процесів на розвиток домінуючого праворозуміння в українському суспільстві;

по-новому:

визначено місце сучасної правової системи України на правовій карті світу як правової системи, що трансформується;

удосконалено:

розроблення проблем функціональних зв'язків праворозуміння та інших компонентів структури правової системи;

аргументацію на користь визнання праворозуміння як основного критерію типології правових систем.

Практичне значення отриманих результатів. Основні теоретичні положення, висновки та рекомендації дисертації є внеском у подальший розвиток концепції праворозуміння та його значення для функціонування правових систем.

Основні положення, висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані:

у науково-дослідній роботі для вивчення домінуючого праворозуміння і його ролі у функціонуванні правової системи;

у юридичній практиці для вдосконалення правової системи України, зміцнення її законодавчої бази з урахуванням специфіки праворозуміння, яке домінує в українському суспільстві;

в освітній діяльності при складанні навчальних планів і програм професійної підготовки фахівців, при підготовці та викладанні навчальних дисциплін із теорії держави і права, філософії права та порівняльного правознавства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри права Європейського Союзу та

порівняльного правознавства і кафедри філософії Одеської національної юридичної академії.

Результати дослідження було апробовано на конференціях: II Міжнародному науковому семінарі «Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Алушта, 25-29 квітня 2007 р.), 10-й Ювілейній звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 27-28 квітня 2007 р.), Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті професора О.В. Сурілова, «Питання вдосконалення методології сучасної юриспруденції» (м. Одеса, 28-29 березня 2008 р.), III Міжнародному науковому семінарі «Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Сімферополь – смт. Партеніт, 17-20 квітня 2008 р.), XI Звітній науковій конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу Одеської національної юридичної академії «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 27-28 квітня 2008 р.), III Всеукраїнському круглому столі «Актуальні проблеми філософії права (юридична герменевтика)» (м. Одеса, 12-13 грудня 2008 р.), XII звітній науковій конференції професорсько-викладацького та аспірантського складу Одеської національної юридичної академії «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 27-28 квітня 2009 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації знайшли відображення у 7 статтях, 5 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, 4-х розділів, які містять 15 підрозділів та 6 пунктів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 200 сторінок, із них основного тексту – 178 сторінок, список використаних джерел містить 237 найменувань і розташований на 22 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, характеризуються ступінь її наукової розробки, зв'язок із науковими програмами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і джерела дослідження, його методологічні засади; висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів роботи, наведено відомості про апробацію та публікації її основних результатів.

Перший розділ «Праворозуміння як об'єкт філософсько-методологічних рефлексій» складається з трьох підрозділів, присвячених характеристиці філософсько-методологічних основ дослідження феномена праворозуміння.

У підрозділі 1.1. «Філософська природа праворозуміння: порівняльний аналіз наукових підходів» автором проведено аналіз

феномена праворозуміння в різних правових концепціях із періоду античності до сьогодення.

Пошуку сутності права присвячено значну кількість наукових робіт різних епох. Як показують антропологічні дослідження права, інтерес до праворозуміння виник відразу ж після його появи права. На думку дослідників, формування концептуальних уявлень про право почалося в період античності (Демокрит, Сократ, Платон).

Залежно від суб'єкта правоутворення виділяють концепцію природного праворозуміння (Дж. Локк, Т. Гоббс, І. Кант та ін.), концепцію нормативістського праворозуміння (Г. Кельзен, І. Бенґам, Дж. Ст. Мілль, Дж. Остін та ін.) та концепцію соціологічного праворозуміння (Л. Фулдер, Л. Дюгі, Ф. Гайк, Р. Паунд, Є. Ерліх та ін.).

Засновники марксистсько-ленінської ідеології також не залишили цю проблематику і займалися розробленням визначення змісту праворозуміння, у рамках якої право характеризувалося ними в контексті класових протиріч, класової боротьби.

Соціалістичне праворозуміння було предметом спеціальних досліджень відомих радянських теоретиків-правознавців, серед яких П. І. Стучка, Є. Б. Пашуканіс, М. О. Рейснер, А. Я. Вишинський, В. С. Нерсисянц, Л. С. Явич, С. С. Алексєєв, О. В. Сурілов та ін.

Пострадянський період характеризується активізацією дослідження проблеми права і праворозуміння. Це пов'язано, перш за все, із завершенням періоду методологічного монізму і його заміною плюралістичним баченням правових явищ. З'являється цілий ряд наукових досліджень, присвячених даній проблематиці, що сприяють всебічному, плюралістичному висвітленню такого складного правового явища, як праворозуміння, а також його місця та ролі в структурі правової системи.

Після проголошення незалежності України на порядок денний було поставлено завдання формування вітчизняної концепції праворозуміння і пов'язаної з нею перспективи становлення національної правової системи з урахуванням, з одного боку, власних національних традицій правового розвитку, а з іншого – досвіду формування і розвитку національних правових систем інших держав, з метою запозичення зарубіжного правового досвіду в рамках правової акультурації. Серед найбільш вагомих можна виділити роботи Х. Бехруза, М. А. Дамірлі, В. В. Дудченко, А. А. Козловського, М. І. Козюбри, О. В. Зайчука, С. І. Максимова, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, М. П. Орзіха, П. М. Рабіновича, М. В. Савчина, О. Ф. Скаун, Є. О. Харитоновна та ін., які є вагомим внеском у формування вітчизняної концепції праворозуміння.

У *підрозділі 1.2. «Сучасна методологія праворозуміння»* розглядається використання цілого арсеналу методологічного інструментарію, що сприяє розкриттю різних сторін такого складного феномена, як право. Об'єктивне дослідження праворозуміння зумовлює використання методологічних

підходів і конкретних методів, розроблених як у рамках класичної і некласичної (модерністської), а також постнекласичної (постмодерністської) методології.

Особливе місце в дослідженні займають розробки у галузі діалектики, цивілізаційної теорії, теорії синергетики, антропології, аксіології та ін.

У підрозділі 1.3. *«Особливості праворозуміння в контексті окремих методологічних підходів до сприйняття правової реальності»* розглянуто основні методологічні підходи, які дозволяють дослідити феномен праворозуміння.

Основою класичної методології є діалектика, що являє собою вчення про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства і пізнання та заснований на цьому вченні універсальний метод мислення і дії. Діалектика як складне явище перебуває в процесі трансформації, у центрі якої стоїть не тільки проблема розвитку, а й здатності виходу зі сформованих протиріч, які існують як універсальна властивість буття. Однією із центральних категорій діалектики виступає така категорія, як «форма мислення», що має принципове значення для дослідження права і праворозуміння. Ця категорія передбачає вивчення найбільш загальних, суттєвих ознак, що характеризують реальну дійсність: свідомість, розвиток, рух, час, простір, протиріччя, причина і наслідок та ін. Право як об'єкт дослідження може існувати і функціонувати саме в таких вимірах. Без таких характерних ознак права, як розвиток, час, простір тощо, неможливо говорити про його розуміння. Саме вони характеризують право як динамічно функціонуюче явище. Типи праворозуміння є прямим відображенням цих сутнісних властивостей права, які проявляються в різних співвідношеннях. Для дослідження проблем праворозуміння взагалі і домінуючого праворозуміння зокрема важливе значення має проблематика причинно-наслідкових зв'язків. Кожне державно-правове явище породжується іншими, попередніми, і у свою чергу, кожне явище, яке виникло, породжує нові.

Методологічним підходом, розробленим у рамках некласичної методології, виступає факторний підхід, в основу якого покладено визнання фактора як феномена, що визначає сутність і значення окремих аспектів суспільного життя. Значення даного підходу полягає в тому, що саме під впливом соціальних, економічних, культурних, моральних, релігійних, ідеологічних чинників суспільного життя визначаються зміст і специфіка праворозуміння, що домінує в конкретному суспільстві. Серед основних підходів помітне місце займає цивілізаційний підхід, у рамках якого на передній план виходить проблематика співвідношення права з іншими соціальними чинниками, що формують життя суспільства. Синергетичний підхід сприяє багатосторонньому дослідженню процесу самоорганізації, динаміки та розвитку правових систем у складних нелінійних середовищах, а також діалектичній взаємодії із цими процесами

домінуючого праворозуміння в їх рамках. Використання антропологічного підходу дозволяє дослідити антропологічні основи сучасних політичних та геополітичних структур, а також їх правовий вимір, завдяки якому розкриваються причини, закономірності становлення та розвитку права, яке виконує не лише інструментальну функцію. У цій складній конструкції можливості антропологічних досліджень дозволяють визначити реальне місце людини в правовому житті суспільства, яке, у свою чергу, визначає своєрідність його праворозуміння. Аксиологічний підхід дозволяє виявити специфіку праворозуміння у рамках різних правових систем залежно від ролі права в житті цих суспільств, завдяки чому розкривається сутнісно-змістовний аспект праворозуміння у цих правових системах.

Другий розділ «Домінуюче праворозуміння: поняття і сутність» містить чотири підрозділи та три пункти, в яких комплексно досліджуються поняття «праворозуміння», «домінуюче праворозуміння» та встановлюються фактори, які впливають на трансформацію праворозуміння в домінуюче в конкретній правовій системі.

У підрозділі 2.1. «Парадигма праворозуміння в теорії права та філософії права» розглядається праворозуміння як міждисциплінарний об'єкт дослідження теорії права та філософії права.

Центральне місце в понятійному апараті юридичної науки посідають категорії «право» та «праворозуміння». У сучасній науці часто виявляється міждисциплінарний характер багатьох досліджень, спрямованих на вивчення різних об'єктів. Праворозуміння є об'єктом, який одночасно входить у сферу досліджень філософії права і теорії права, що пояснюється багатогранністю і складністю права як об'єкта наукового пізнання.

Філософія права, на відміну від теорії права, фокусує увагу не на вирішенні конкретних проблем юридичного характеру, а вивчає право «зсередини», її завдання полягає як у формуванні концептуальних основ позиції суб'єкта правозастосовної діяльності, так і у впорядкуванні системи його знань на основі філософського підходу, що дозволяє йому виявити закономірності трансформації багатьох державно-правових явищ. Теорія права виступає, головним чином, як вчення про діюче позитивне право. Отже, у рамках теорії права розробляються і отримують розвиток загальні правові поняття на основі системно-функціонального методу щодо функціонування галузей права.

У науковій літературі проблема визначення праворозуміння залишається однією з найбільш дискусійних, що виражається в тому, що думки вчених зводяться до різних його трактувань: до змісту праворозуміння входить сутність права та його роль у регулюванні суспільних відносин, його властивості, риси та особливості його проявів. Але більшість дослідників поняття праворозуміння розкриває через поняття пізнання, яке включає в себе усвідомлення, осмислення права.

Здійснений аналіз різних тлумачень дозволяє дійти висновку, що праворозуміння може розглядатися як інтелектуальна діяльність людини

(суб'єкта праворозуміння), спрямована на пізнання права (об'єкта праворозуміння), та як елемент пізнавально-правової діяльності, що приводить до розуміння змісту права (зміст праворозуміння).

У підрозділі 2.2. *«Плюралістичний підхід до типології праворозуміння»* зазначається, що методологічний плюралізм породжує нескінченні суперечки про зміст права, що зумовлює плюралізм праворозуміння як парадигми. Плюралізм праворозуміння приводить до проблем його типології. Різні типології відображають різне праворозуміння суб'єктами дослідницької діяльності. Типологія праворозуміння відображає ціннісне ставлення людини до права та його розуміння, зумовленого відповідними культурно-правовими традиціями.

Поняття «тип праворозуміння» розкриває зміст права, що дозволяє показати реальне місце права в суспільстві і його роль у регулюванні суспільних відносин, а також його діалектичне співвідношення з іншими факторами соціального життя.

Класичною типологією праворозуміння є його поділ на природно-правову, нормативістську, соціологічну та інтегративну концепції праворозуміння.

У підрозділі 2.3. *«Домінуюче праворозуміння як категорія філософсько-правової науки»* всебічно аналізується поняття «домінуюче праворозуміння», яке визначає розуміння певного змісту права, що складається в суспільстві як найбільш впливове і поширене, на основі його пізнання і сприйняття, а також його оцінки, що зумовлює характер функціонування різних правових систем. Сприйняття права має суб'єктивний характер, оскільки кожна людина, стикаючись із правом, бачить його по-своєму, потім через засоби комунікації визначаються загальні ідеї, на основі яких складається більш-менш загальне уявлення і загальне праворозуміння, яке домінує в кожному конкретному суспільстві.

Автор доводить, що у будь-якому суспільстві залежно від цілого ряду факторів складаються різні варіанти праворозуміння. На основі факторного підходу робиться висновок, що не тільки право є соціально детермінованим, але й праворозуміння є таким. Трансформація будь-якого з праворозумінь у домінуюче прямо залежить від соціальних факторів. Факторний аналіз дозволяє розглядати їх як складові загальної системи. Соціально-культурний, світоглядний, релігійний, історичний та правовий фактори індивідуального та масового характеру є основою формування домінуючого праворозуміння.

Методологічні основи дисертаційного дослідження застерігають від розгляду права в суто юридичному аспекті, що сприяє з'ясуванню різних концепцій праворозуміння, які зумовлюють не тільки сприйняття його юридичної природи, а й духовне, культурологічне і релігійне його сприйняття. Це сприяє тому, що за допомогою філософських розробок визначаються фактори, які впливають на трансформацію праворозуміння як домінуючого.

Праворозуміння як динамічний складний процес зумовлено принципом соціального детермінізму. На основі використання факторного підходу дається висновок, що фактори, які впливають на характеристику домінуючого праворозуміння, мають різну природу. Вони залежать не тільки від духовної сфери соціального життя, але й від матеріальної, виробничої сфер життя суспільства. Багаторівнева складна структура, в рамках якої виділяються окремі класи, групи, верстви населення зі своїми уявленнями, поглядами, інтересами і потребами, є найважливішою детермінантою трансформації праворозуміння в домінуюче. За всієї важливості духовної складової соціального життя, як вчить діалектичний підхід, не можна ігнорувати соціально-економічні складові, які впливають на ставлення людини до різних сфер духовного і соціального життя.

Отже, у рамках різних культурно-правових традицій формуються відповідні типи праворозуміння, які домінують у суспільному житті, з урахуванням цілої низки факторів, таких як моральні цінності, традиції і релігія.

У підрозділі 2.4. *«Фактори, що впливають на формування домінуючого праворозуміння»* аналізуються різні соціальні фактори, які встановлюють специфіку домінуючого праворозуміння.

У пункті 2.4.1. *«Вплив моральних цінностей на зміст домінуючого праворозуміння»* розглядається питання про співвідношення моралі і права, де зазначається, що це співвідношення є важливим і актуальним для дослідження домінуючого праворозуміння у рамках різних культурно-правових традицій.

У дослідженні зазначається, що між феноменами моралі і права існує діалектичне співвідношення, яке виражається в тому, що моральні цінності можуть трансформуватися в специфічні властивості права. Кожна з досліджуваних категорій має самостійний підхід до окремих явищ соціального життя. Коли йдеться про розгляд права крізь призму моралі, то предметом дослідження стає його перевірка на співвідношення з категоріями добра і зла. У даному випадку говориться про паралелі між категоріями добра і зла з поняттями правомірної і неправомірної поведінки. Праворозуміння в рамках різних суспільств прямо залежить від домінуючих моральних цінностей у кожному конкретному суспільстві.

У пункті 2.4.2. *«Значення традицій для формування домінуючого праворозуміння»* мова йде про те, що до основоположних соціальних факторів, які сприяють становленню домінуючого праворозуміння, відносять традиції, які формуються в рамках різних цивілізацій, а саме право виступає як продукт їх історичного розвитку.

Правові традиції складаються в результаті безперервності й наступності розвитку сфер соціального регулювання, виступають як процес, що зв'язує різні етапи правового розвитку суспільства. Завдяки правовим традиціям забезпечується стабільність і збереження елементів, які формують поняття

права (його сутність, зміст, форму, структуру, функціональне призначення та ін.) і необхідні для визначення типу праворозуміння.

На основі проведеного аналізу автор доходить висновку, що правові традиції є основоположними критеріями, які визначають тип праворозуміння, що домінує в рамках різних правових системах, виробляють особливе ставлення до права, його функціонального призначення і цінності.

У пункті 2.4.3. «Релігійний фактор і домінуюче праворозуміння» розглядається феномен релігії, її особливе місце в системі соціальних чинників суспільного життя, що проявляється в її світоглядній, компенсаційній, інтеграційній, комунікаційній, регулятивній функції, а також в її універсальному характері: вона разом із мораллю і правом виступає як регулятор суспільних відносин, що чітко проявляється в рамках релігійних правових систем. Релігію характеризують як засновану на вірі у священну систему духовних уявлень і відповідних їм норм поведінки, форм організацій діяльності людей, які сповідують цю релігію, спрямованих на пояснення й обґрунтування головних питань буття людини, а також підтримання суспільства або певної спільноти в стані єдності, врегулювання і стабільності.

Співвідношення релігії і права проявляється у впливі релігійного чинника на формування та функціонування правових систем, в рамках яких формується відповідне домінуюче праворозуміння. Це відношення має і зворотний напрям, який полягає у впливі права на релігію і формуванні державної політики стосовно релігії.

Третій розділ «Типологія домінуючого праворозуміння в контексті основних правових систем» складається з трьох підрозділів, у яких досліджується проблема типології правових систем на основі такого критерію, як домінуюче праворозуміння.

У підрозділі 3.1. «Значення домінуючого праворозуміння для типології правових систем» констатується, що праворозуміння як елемент правової системи займає неоднозначну позицію в її структурі: деякі автори включають праворозуміння як її самостійний компонент, інші ж не включають праворозуміння в її структуру; існують також розробки, в яких є непрямі вказівки на праворозуміння як компонент правової системи. На думку автора, праворозуміння займає визначальне місце як самостійний компонент у структурі правової системи, оскільки не лише становлення і функціонування, а й динаміка розвитку правової системи багато в чому визначається домінуючим праворозумінням, яке формується в рамках різних культурно-правових традицій.

У порівняльно-правових дослідженнях має місце безліч варіантів типології правових систем, що ґрунтуються на різних критеріях. Домінуюче праворозуміння відіграє дуже суттєву роль у типологізації правових систем, тому що воно виступає як типологізуюча категорія.

Згідно з типологією правових систем на макрорівні, на основі такого критерію, як домінуюче праворозуміння, виділяються віддиференційовані і невіддиференційовані правові системи, відповідно з віддиференційованим і невіддиференційованим праворозумінням.

У підрозділі 3.2. «Домінуюче праворозуміння у віддиференційованому типі правових систем» характеризується віддиференційований тип правових систем, у рамках якого значну роль відіграють можливості позитивного права, в якому особливо проявляється інструментальна функція права. Цей тип праворозуміння передбачає відокремлення права від релігії, моралі, політики, звичаїв та надання йому статусу основного регулятора суспільних відносин.

У пункті 3.2.1. «Зміст домінуючого праворозуміння в романо-германському праві» наголошується, що генезис домінуючого праворозуміння у романо-германському праві перебуває під впливом культурно-правових традицій, які сформувалися й розвивалися під впливом рецепції римського права, заснованого на принципі верховенства права, а також пов'язаного з визнанням привілейованого статусу приватного права стосовно публічного.

Романо-германське право як динамічне явище на своєму шляху розвитку, перебуваючи під впливом принципу соціального детермінізму, видозмінювалося. Це проявляється в домінуючому становищі різних концепцій праворозуміння. Дана динаміка виявляється й у змісті права та праворозуміння на різних етапах становлення романо-германського права. На першому етапі його формування функціонування даної правової системи було пов'язано з доктринальними розробками в результаті рецепції римського права. Доктрина була основним джерелом права і містила основні принципи його функціонування. Що стосується його подальшої еволюції, то на другому етапі його становлення, пов'язаному з кодифікацією, змінюється не тільки конфігурація концепції джерел права, але й деякі принципи його функціонування. Із цього моменту закон є основним джерелом романо-германського права, що містив основні принципи його функціонування.

На основі детального аналізу дисертант доходить висновку, що головним у змісті домінуючого праворозуміння у романо-германському праві є праворозуміння як основного регулятора суспільних відносин, функціонування якого не перебуває у прямій залежності від чинників соціального життя, хоча повністю не виключає його впливу.

У пункті 3.2.2. «Особливості домінуючого праворозуміння в загальному праві» відображено тезу про те, що в загальному precedentному праві домінуюче праворозуміння також має віддиференційований характер, найважливіша характеристика якого проявляється в особливій ролі прецеденту в їх становленні і подальшому розвитку. Домінуюче праворозуміння в рамках даного типу права було перш за все спрямоване на праворозуміння як системи норм, вироблених у ході розгляду

конкретних справ і розрахованих на застосування в подальшому при розгляді аналогічних справ.

Якщо формування прецедентного права є результатом волевиявлення держави, вираженого в рамках судових прецедентів, що вписується в русло позитивістського праворозуміння, то історія становлення загального права є свідком іншого етапу в його формуванні, пов'язаного з торжеством ідеї природного права, – це період формування і функціонування права справедливості.

Аргументовано характеристику домінуючого праворозуміння в системі загального права безпосередньо пов'язаного з його прецедентним характером, та означає, що прецедент виступає не тільки як головне джерело права, він є методом, який дозволяє вирішити практично будь-яке питання, що виявилось в правовому полі, не тільки на підставі вже сформованих прецедентів, але й за допомогою нових, що з'являються в ході розгляду конкретної судової справи. Відповідно право – це те, до чого призведе судовий розгляд справ, а норми права – мотивувальна частина судового рішення.

У підрозділі 3.3. *«Домінуюче праворозуміння в невіддиференційованому типі правових систем»* визначається специфіка невіддиференційованого типу правових систем, у рамках яких функціонування права прямо залежить від впливу таких важливих факторів соціального життя, як релігія, мораль, політика, звичаї та ін. Невіддиференційовані правові системи характеризуються тим, що в їхніх рамках право не відіграє такої вирішальної ролі в житті суспільства, тому що його буття і функціонування визначається іншими основними чинниками, що формують соціальне життя. Цінність права, його місце в суспільстві як регулятора суспільних відносин, перебуває в залежності від цих факторів.

У пункті 3.3.1. *«Характеристика домінуючого праворозуміння в релігійному праві»* підкреслюється, що важливим фактором, який дозволяє виділити релігійні правові системи, є формоване в їхніх рамках домінуюче праворозуміння. Специфіка домінуючого праворозуміння в рамках релігійного типу правових систем продиктована специфікою сприйняття права як явища, що має божественне походження. Дане праворозуміння пронизане твердженням того факту, що право, джерела права, юридичні обов'язки і суб'єктивні права є складовою, що визначає лінію поведінки людини в рамках релігій.

У рамках релігійного типу права виділяється іудейське, індуїстське й ісламське право. Функціонування цих правових систем багато в чому визначається відповідним домінуючим правом розумінням, у рамках якого формуються відповідний релігійний світогляд.

У пункті 3.3.2. *«Специфіка домінуючого праворозуміння в традиційному праві»* автор констатує, що в порівняльно-правовій літературі в рамках типології правових систем виокремлюється група правових систем, що іменується сім'єю традиційного права, яка

об'єднує значний масив національних правових систем африканського континенту і далекосхідного регіону. Ряд авторів у рамках даної типології виокремлює сім'ю традиційно-звичаєвого права і сім'ю традиційно-етичного права. Відповідно, досліджуючи праворозуміння в рамках цієї групи правових систем, необхідно говорити про два відносно самостійні типи праворозуміння, що домінують у цих правових системах: традиційно-звичаєвий тип праворозуміння і традиційно-етичний тип праворозуміння.

Домінуюче праворозуміння в рамках африканських суспільств безпосередньо пов'язано з поняттям традиційного суспільства, його побутом і своєрідним поглядом на право в системі регуляторів суспільного життя. Праворозуміння, що домінує в африканських суспільствах, не є однорідним, що зумовлено родоплемінними відмінностями. Це є основою для формування різних систем звичаїв у різних суспільствах, у яких формуються свої пріоритети в праворозумінні, що детермінуються національними особливостями релігійного, соціально-економічного, національно-общинного характеру. Звичаєве право є сполучною ланкою у цих правових системах.

Специфічний тип праворозуміння домінує в групі національних правових систем, яка іменється далекосхідним правом. Найважливішою його характеристикою є своєрідне сприйняття права як регулятора суспільних відносин. Дана особливість виступає як класифікуючий критерій, що дозволяє більшості авторів виділити в самостійний тип правових систем далекосхідну правову сім'ю

Цей тип праворозуміння ґрунтується на найдавніших філософських доктринах Китаю, перш за все на конфуціанстві. Для формування домінуючого праворозуміння в далекосхідному праві принципове значення має співвідношення моралі і права та, відповідно, моральних і правових норм. Насамперед, необхідно особливо підкреслити пріоритетність моральних норм перед нормами правовими. Це продиктовано специфікою конфуціанської моралі та, відповідно, своєрідним розумінням права, яке полягає в невизнанні вирішальної його ролі в регулюванні суспільних відносин і залежності його норм від норм моралі.

Четвертий розділ «Домінуюче праворозуміння і правова система України» складається з трьох підрозділів і присвячений проблемі впливу домінуючого праворозуміння на функціонування правової системи України.

У підрозділі 4.1. «Традиції правового розвитку України та їх вплив на домінуюче праворозуміння» розглядається проблема правових традицій українського народу, які перебувають у центрі досліджень сучасної вітчизняної юридичної науки, оскільки вони мають чітко виражені особливості, їх вплив на формування домінуючого праворозуміння має особливості, зумовлені, перш за все, геополітичним розташуванням України.

Як фактор, що характеризує специфіку правових традицій України, визначено «переривчастість її правового розвитку, що виявляється в тому, що кожний наступний правовий стан починався з перерви правової наступності. Хоча поняття «традиції» передбачає певну стабільність, тривалість, яка червоною ниткою проходить протягом усього процесу історичного розвитку, циклічність (переривчастість), на наш погляд, -- це характеристика скоріше не правового розвитку українського народу, а навпаки, фактор, що підриває традиційність правового розвитку.

Автор доходить висновку, що традиції правового розвитку України є досить суперечливими, що має як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Науковці виділяють у них окремі специфічні риси, які, на їхню думку, характеризують специфіку традицій правового розвитку України, часом взаємовиключні. Однак об'єктивне дослідження історії правого розвитку України і сучасний стан її правової системи та домінуюче в її рамках праворозуміння, містить такі риси, що іноді суперечать одна одній. Так в українському суспільстві виникає парадоксальна суперечлива ситуація, яка полягає в тому, що з одного боку основна маса населення України відчуває недовірливе ставлення до права, про що свідчить сучасний стан суспільства, а, з іншого боку, у населення зберігається переконаність у завищеній регулятивній можливості права та спроможності держави у вирішенні нагальних проблем.

Правові традиції українського народу є об'єктивним явищем правової реальності, що вплинули на формування домінуючого праворозуміння в українському суспільстві і відповідно на функціонування національної правової системи. Однак не слід перебільшувати значення цього впливу. Правова спадщина не повинна перетворитися на важкий тягар, що загальмовує просування суспільства в бік демократизації. Не всі характерні риси правових традицій українського народу детермінують розвиток суспільства в бік демократизації, зокрема пріоритетність обов'язку перед правами, правовий нігілізм тощо можуть служити наочними прикладами цього.

У сучасному українському суспільстві, де існує прагнення до дотримання основоположних прав людини, мова має йти про пріоритетність суб'єктивних прав перед юридичними обов'язками, про шанобливе ставлення до права.

У підрозділі 4.2. «Домінуюче праворозуміння і національна правова система України» аналізується зміст домінуючого праворозуміння в українському суспільстві, зумовленого розташуванням правової системи України на правовій карті світу. У юридичній науці немає єдиної точки зору на дану проблему: деякі вчені правову систему України відносять до слов'янського права (О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, В. М. Синюков), інші вважають, що правова система України є частиною євразійської правової сім'ї (Ю. М. Оборотов, В. Д. Ткаченко). Ряд авторів визначає місце правової системи України через її належність до романо-германського

права, доказом чого вважають концепцію структури і джерел права (Ю. С. Шемшученко, О. Ф. Скакун, Л. А. Луць).

У сучасній правовій системі України трапляються елементи, які формувалися під впливом слов'янських і євразійських правових традицій, такі як, недовірливе ставлення до права, пріоритет колективних прав перед індивідуальними правами, непокірність владі праву та, як наслідок цього, таке явище, як правовий нігілізм. Разом із тим, в її структуру входять запозичені правові положення з романо-германського права: проголошення України як соціальної, правової держави, пріоритетність захисту прав людини, демократичні принципи управління державою та ін. На цій основі можна дійти висновку, що сучасна правова система України перебуває в процесі трансформації з минулого, де були сильні вплив і значення правових традицій, що формувалися як у межах слов'янського світу, так і в рамках євразійського правового простору, у майбутнє, де переважаючими будуть правові традиції та цінності, які формувалися в рамках романо-германського права.

У підрозділі 4.3. «Процес інтеграції України в ЄС та його вплив на розвиток домінуючого праворозуміння в Україні» розглянуто вплив цього процесу на сучасне праворозуміння, що домінує в українському суспільстві.

Інтеграція України в Європейський Союз проголошується пріоритетним напрямком внутрішньої і зовнішньої політики української держави. Цей процес впливає на формування сучасного праворозуміння і зумовлений іншими відносинами до реальної ролі права в суспільному житті. Між даним процесом і праворозумінням, що домінує в українському суспільстві, існує діалектична взаємодія. Процес інтеграції України до ЄС є чинником, що впливає на формування нового сприйняття права і нового ставлення до реальної ролі права в суспільному житті, яка може виражатися в праворозумінні, що домінує в суспільстві. Такі нові явища в українській політичній та правовій системі, як демократична виборча система і виборча кампанія на альтернативній основі, правовий захист приватної власності, правове регулювання свободи слова, можливість звернення до суду за захистом честі і гідності, відшкодування моральної шкоди, які вже стали складовими політичного і правового життя українського суспільства, виступають як елементи, які трансформують домінуюче праворозуміння в українському суспільстві. Уже є непоодинокими факти звернення до Європейського суду з прав людини за захистом своїх суб'єктивних прав і законних інтересів громадян України.

У результаті проведеного аналізу сучасного праворозуміння, яке домінує в українському суспільстві, дисертант доходить висновку, що не можна ще говорити про трансформацію домінуючого праворозуміння в Україні в романо-германський тип, можна говорити лише про рух у цьому напрямку. Усталені традиції правового розвитку України, а також

сформований в їх рамках правовий спадок не дозволяють таку докорінну трансформацію, проте реалії сьогодення підсилюють цей процес.

ВИСНОВКИ

У Висновках подано підсумки та визначено перспективи подальшого дослідження. Обґрунтовані та узагальнені наукові результати, отримані в процесі дисертаційного дослідження, виражено в таких положеннях.

1. Проблемі дослідження феномена праворозуміння та його типології присвячено багато вітчизняної та зарубіжної наукової літератури. Проте дослідження проблеми домінуючого праворозуміння не отримало належного висвітлення, тоді як воно заслуговує самостійного і всебічного дослідження. Це пояснюється, перш за все, тим, що функціонування правових систем багато в чому залежить від праворозуміння, що домінує в кожному суспільстві та склалося під впливом відповідних соціальних чинників.

2. У сучасній науці виявляється міждисциплінарний характер багатьох досліджень, спрямованих на вивчення різних об'єктів. Праворозуміння, яке виступає як такий об'єкт, одночасно входить у сферу досліджень філософії права та теорії права, що пояснюється тим, що право виступає як один із найбільш складних і неоднозначних об'єктів наукового пізнання. Філософія права вивчає насамперед правову реальність не стільки в інструментально-прикладному аспекті, скільки в контексті правової онтології, гносеології та аксіології. Завдання філософії права – це формування концептуальних засад позиції суб'єкта правозастосовної діяльності, а також систематизація його знань, на основі філософського підходу, що забезпечує його можливістю виявити закономірності трансформації багатьох державно-правових явищ. Що ж до теорії права, то вона виступає, головним чином, як вчення про діюче право, яка в науковому і в освітньому контекстах орієнтована, насамперед, на дослідження національних правових систем і в цілому представляє теорію позитивного права. При цьому в рамках теорії права розробляються і отримують розвиток загальні правові поняття на основі системно-функціонального методу щодо функціонування галузей права.

3. Домінуюче праворозуміння – це особливе розуміння певного змісту права, що складається в суспільстві як найбільш впливове і поширене та визначає функціонування правових систем. Праворозуміння має суб'єктивний характер, оскільки кожний індивід, стикаючись із правом, сприймає його по-особливому, потім засобами аналізу та комунікації формуються загальні ідеї, на основі яких складається відносно загальне уявлення про право, що домінує в кожному конкретному суспільстві.

4. Праворозуміння взагалі і домінуюче праворозуміння зокрема є динамічними явищами і перебувають під впливом принципу соціального детермінізму, що відображає соціальну зумовленість їх змісту. Соціальні

фактори, які впливають на характеристику домінуючого праворозуміння, мають різну природу. Вони залежать не тільки від духовної сфери соціального життя, але й від матеріальної сфери життя суспільства. Багаторівнева складна його структура, в рамках якої виділяються окремі класи, групи, верстви населення зі своїми уявленнями, поглядами, також зі своїми інтересами і потребами, є найважливішою детермінантою трансформації домінуючого праворозуміння. За всієї важливості духовної складової соціального життя не можна скидати соціально-економічні складові, які впливають на ставлення людини до різних сфер духовного виробництва і соціального життя. Трансформація будь-якого типу праворозуміння в домінуюче залежить від цілого ряду факторів, не стільки юридичного, скільки соціального характеру.

У серцевині культурно-правових традицій містяться цивілізаційні характеристики різних суспільств. Це означає, що питання про праворозуміння і його філософське осмислення багато в чому залежить від соціальних чинників, які дозволяють охарактеризувати різні типи правових систем.

5. Домінуюче праворозуміння має принципове значення для типології правових систем, воно повинне відігравати роль її визначального критерію, який забезпечує її об'єктивність і повноту, при цьому не передбачаючи відмови від використання інших критеріїв. На основі цього критерію виділяють віддиференційовані і невіддиференційовані правові системи, відповідно з віддиференційованим і невіддиференційованим типом праворозуміння, що формуються в рамках відповідних культурно-правових традицій. Віддиференційований тип праворозуміння передбачає відокремлення права від релігії, моралі, політики, традицій і надання йому статусу головного регулятора суспільних відносин. У рамках віддиференційованого правового простору виділяється домінуюче праворозуміння в романо-германському праві і домінуючого праворозуміння в прецедентному праві. У невіддиференційованому типі правових систем функціонування права безпосередньо залежить від впливу найважливіших чинників соціального життя, у межах якого виділяються два типи праворозуміння, що домінують у релігійному і традиційному праві.

6. Правові традиції українського народу, його правовий спадок, які формувалися протягом усієї історії розвитку українського суспільства, є об'єктивним явищем правової реальності, справляючи вплив на формування домінуючого праворозуміння в українському суспільстві. Однак не слід переоцінювати цей вплив. Традиції правового розвитку та правова спадщина українського народу не повинні перетворитися на важкий тягар, що загальмовує просування суспільства в бік демократизації. Не всі характерні риси правових традицій українського народу детермінують розвиток суспільства в демократичному напрямку, зокрема пріоритетність обов'язку перед правами, правовий нігілізм тощо можуть служити

наочними прикладами цього. У сучасному українському суспільстві, де існує прагнення до дотримання основоположних прав людини, мова повинна йти про пріоритетність суб'єктивних прав перед юридичними обов'язками, про шанобливе ставлення до права.

7. У сучасній правовій системі України трапляються елементи, які формувалися під впливом слов'янських і євразійських правових традицій, такі як недовірливе ставлення до права, пріоритет колективних прав перед індивідуальними правами, непокона владі праву та, як наслідок цього, правовий нігілізм. Разом із тим, до її структури належать і запозичені правові положення з романо-германського права: проголошення України як соціальної, правової держави, декларування пріоритетності захисту прав людини, демократичні принципи управління державою та ін. На цій основі можна дійти висновку, що сучасна правова система України перебуває в процесі трансформації з минулого, де були сильні вплив і значення правових традицій, що формувалися як у межах слов'янського світу, так і в рамках євразійського простору, у майбутнє, де переважаючими будуть правові традиції і цінності, які формувалися в рамках романо-германського права.

8. Інтеграція України до Європейського Союзу, проголошена пріоритетним напрямком у внутрішній і зовнішній політиці держави, є чинником, що впливає на формування сучасного праворозуміння і нового ставлення до реальної ролі права в суспільному житті, яка може виражатися в праворозумінні, що домінує в суспільстві. Такі нові явища в українській політичній та правовій системі, як демократична виборча система і виборча кампанія на основі альтернативних виборів, правовий захист приватної власності, правове регулювання свободи слова, можливість звернення до суду за захистом честі і гідності, відшкодування моральної шкоди, які вже стали складовими політичного і правового життя українського суспільства, виступають як елементи, що сприяють формуванню сучасного домінуючого праворозуміння в українському суспільстві. Проте не можна ще говорити про трансформацію домінуючого праворозуміння в Україні в романо-германський тип, можна констатувати лише факт просування в цьому напрямку. Усталені традиції правового розвитку України, а також сформована в їх рамках правова спадщина, ще не дозволяють таку докорінну трансформацію, проте реалії сьогодення підсилюють цей процес.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шелестов К. О. Методологічні вимоги до вивчення правової карти світу / К. О. Шелестов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 45. – С. 229-233.

2. Шелестов К. О. Типологізація правових систем: загальноцивілізаційні та правові критерії / К. О. Шелестов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 48. – С. 90-95.

3. Шелестов К. О. Домінуюче праворозуміння: поняття та значення для функціонування правових систем / К. О. Шелестов // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 2. – С. 104-108.

4. Шелестов К. О. Праворозуміння та герменевтика / К. О. Шелестов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 50. – С. 108-114.

5. Шелестов К. О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правової системи України / К. О. Шелестов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Миколаїв, 2009. – Вип. 38. – С. 824-828.

6. Шелестов К. О. До проблеми вибору критеріїв класифікації правових систем / К. О. Шелестов // Правове життя сучасної України : тези доп. міжнар. наук. конф., (м. Одеса, 5-6 черв. 2009 р.) / відп. ред. Ю.М. Оборотов. – О. : Фенікс, 2009. – С. 716-718.

7. Шелестов К. О. Плюралізм праворозуміння та його значення при класифікації правових систем / К. О. Шелестов // Правове життя сучасної України : тези доп. міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 18-19 квіт. 2008 р.) / відп. ред. Ю. М. Оборотов. – О. : Фенікс, 2008. – С. 502-504.

АНОТАЦІЯ

Шелестов К. О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правових систем. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2010.

Дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці самостійним комплексним філософсько-правовим дослідженням проблем сутності домінуючого праворозуміння, що склалося в рамках певної культурно-правової традиції, та його значення у функціонуванні правових систем.

Особливе місце в дослідженні приділяється розгляду змісту домінуючого праворозуміння. На підставі проведеного аналізу характеристик домінуючого праворозуміння дисертант розглядає його як певний зміст права, який складається в суспільстві як найбільш впливовий і поширений, на основі його пізнання і сприйняття, а також його оцінки, що зумовлює характер функціонування різних правових систем.

Констатовано той факт, що не тільки право є соціально детермінованим, але й праворозуміння є таким. Трансформація будь-якого типу праворозуміння у домінуюче в рамках різних культурно-правових традиціях прямо залежать від соціальних факторів, таких як моральні цінності, традиції та релігії.

Ключові слова: праворозуміння, домінуюче праворозуміння, зміст праворозуміння, правова система, мораль, традиція, релігія.

АННОТАЦІЯ

Шелестов К. А. Доминирующее правопонимание в функционировании правовых систем. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2010.

Диссертация является самостоятельной завершенной научной работой, первым в отечественной юридической науке концептуальным философско-правовым исследованием, целью которого явилось выявления сущности доминирующего правопонимания, сложившегося в рамках различных культурно-правовых традиции и его значения в функционировании правовых систем.

Понятия «правопонимание», «доминирующее правопонимание» рассмотрены в контексте общей методологии юридической науки, предполагающей использование целого арсенала методологического инструментария, способствующего раскрытию различных сторон такого сложного феномена как право, путем использования методологических подходов и конкретных методов, разработанных как в рамках классической и неклассической (модернистской), а также постнеклассической (постмодернистской) методологии.

Изучение правовых начал в истории человечества было предметом исследования историков права, теоретиков права, философов права, а также тех ученых, которые изучают правовые явления в рамках отраслевых правовых наук.

Как показывают антропологические исследования права, интерес к пониманию права возник сразу же после его появления. Вместе с тем, по мнению исследователей, что касается формирования концептуальных представлений о праве, то оно началось в период античности.

Особое место в диссертации уделено рассмотрению содержания доминирующего правопонимания. На основе проведенного анализа характеристик доминирующего правопонимания диссертант рассматривает его как понимание определенного содержания права, складывающегося в обществе как наиболее влиятельное и распространенное на основе его познания и восприятия, а также его оценки, обуславливающее характер функционирования различных правовых систем. Также подчеркнут тот факт, что не только право является социально детерминированным, но и правопонимание выступает в качестве такового. Трансформация любого типа правопонимания в доминирующее в рамках различных культурно-правовых традиций на прямую зависит от целого ряда социальных факторов, таких как: моральных ценностей, традиций и религии.

Рассмотрены характеристики правопонимания, доминирующего в украинском обществе, обуславливающие определения места правовой системы Украины на правовой карте мира. Диссертантом отмечено то, что в отечественной юридической науки нет единой точки зрения по этому вопросу. Однако, на основе анализа содержания доминирующего правопонимания в украинском обществе диссертант определил, что современная правовая система Украины находится в процессе трансформации из прошлого, где были сильные влияние и значение правовых традиций, формировавшихся как в рамках славянского мира, так и в рамках евразийского пространства в будущее, где преобладающими будут правовые традиции и ценности, формировавшиеся в рамках романо-германского права.

Ключевые слова: правопонимание, доминирующее правопонимание, содержание правопонимания, правовая система, мораль, традиция, религия.

SUMMARY

Shelestov K. O. The Dominating Law Understanding in the Legal Systems Functioning. – Manuscript.

The candidate's thesis by specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2010.

The candidate's thesis is an original scientific completed research, that is the first conceptual philosophic-legal one in the science of our country. Its task is to identify the essence of the dominating law understanding within the scope of different cultural-legal traditions and its importance in the legal systems functioning.

The substance of the dominating law understanding is considered specially in the dissertation. Basing on the carried research concerning the characteristics of the dominating law understanding, the candidate for a degree considers it as a definite contain of law that is formed in the society as the most influential and widespread one, being founded on its cognition, estimation, stipulation the character of different legal systems functioning.

The fact concerning that the dominating law understanding is socially determined, apart from the law, is stated. The transformation of every type of the law understanding into dominating one within the scope of different cultural-legal traditions directly depends on social factors, such as: moral values, traditions and religion.

Key words: law understanding, dominating law understanding, content of law understanding, legal system, morality, tradition, religion.

2